

HET WOORD VAN DE WEEK

ORGAAN VAN HET HUMANISTISCH VERBOND

22e jaargang nr. 42

19 oktober 1969

administratie
postbus 114, Utrecht
tel. 030-24641

postgiro 58 t.n.v. De Humanistische Pers

abonnementsprijs voor Nederland, andere
E.E.G.-landen, Suriname, Curaçao en de
Antillen f 8,50 per jaar
Overige landen f 12,50 per jaar
losse nummers f 0,50
verschijnt wekelijks

Mythes over Rembrandt

Men zou het jaar 1969 het jaar van de herdenkingen kunnen noemen. Ghandi en Erasmus zijn al in de aandacht geweest en nu komen nog Gide en Rembrandt. Over Rembrandt nu ging het gesprek tijdens de laatste radio-uitzending. In dit gesprek stelde mevrouw Klein vragen aan Dr. R. W. Scheller, hoogleraar kunstgeschiedenis aan de universiteit van Amsterdam. De vragen zijn cursief gedrukt.

Waarom is van alle schilders in de zeventiende eeuw, juist Rembrandt zo bekend geworden?

Ik denk dat dat te maken heeft met het begrip van het genie.

Rembrandt is een genie, dat hebt u waarschijnlijk al op de lagere school geleerd, en dat zult u nooit meer kwijt raken. Het merkwaardige is nu dat het begrip „genie” helemaal nog niet zo oud is. Het begrip genie voor hele groten, Shakespeare, Erasmus en dus ook Rembrandt, dat is ontstaan zo omstreeks 1800.

En wat maakt Rembrandt dan tot een genie?

De verscheidenheid, denk ik, van zijn aanpak, van de onderwerpen die hij geschilderd, getekend en geëst heeft. Hij is een man die portretten maakt, landschappen maakt, bijbelse geschiedenissen, mythologische voorstellingen, niet alleen schilderijen, maar ook honderden, sommige schattingen lopen in de duizenden tekeningen, die hij in de loop van zijn veertigjarige loopbaan gemaakt heeft.

Maar er komt nog iets bij. Namelijk dat de romantiek — dus in het begin van de negentiende eeuw, erg veel verwantschap voelde met Rembrandt. Onder andere vanwege de technische kunstgrepen die hij toepaste, het clair-obscur, bijvoorbeeld, de scherpe tegenstellingen tussen een lichtinval en donkere partijen, dat zijn allemaal zaken die de kunst-geïnteresseerde van die tijd bijzonder aanspraken, en die hem mede tot zulk een hoge positie in de Nederlandse kunstenaarshiërarchie hebben gebracht.

Maar er zullen toch naast zijn technisch kunnen ook andere factoren in het spel zijn?

Ja, natuurlijk, de techniek is lang niet alles. Het is voornamelijk het gevoel, het sentiment,

de expressie, die de negentiende eeuwers, de romantici vooral in de schilderijen en de prenten van Rembrandt herkenden. En vandaar uit zijn zij tot de die konklusie gekomen, die waarschijnlijk helemaal niet te rechtvaardigen is, namelijk dat het gevoel dat uit de kunstwerken van Rembrandt tot ons spreekt, dat dat ook in de mens Rembrandt aanwezig geweest is. Met andere woorden, ze kwamen tot de konklusie: zo'n moreel, ethisch hoogstaand kunstwerk kan alleen maar vervaardigd worden door een even hoogstaand mens. En die combinatie: de grote man en zijn grote werken, die hebben waarschijnlijk geleid tot de — misschien typisch Nederlandse opvatting van een genie.¹⁾

¹⁾ Rembrandt had een zeer redelijke schoolopleiding: zijn vader had hem naar de Latijnse school gestuurd. Daarbij was hij intelligent. Daarmee voldeed hij aan enkele voorwaarden om zich te gaan bekwamen in de meest gewaardeerde tak van de schilderkunst van zijn tijd: het uitbeelden van historien, voorstellingen met een bijbels, historisch of mythologisch onderwerp. Zijn eerste schilderkundig onderwijs kreeg hij als leerling van Pieter Lastman.

Oplossing van de eerste prijsvraag:

Waaruit en van wie?

1. Multatuli - Max Havelaar
(Ed. Douwes Dekker)
2. Een nieuwer testament - Hella S. Haase
3. Insomnia - J. C. Bloem

Voor het gedeelte uit „Een nieuwer testament” was blijkbaar een moeilijke opgave. Er was een geheel goede oplossing, n.l. van

Mevrouw N. van der Minne-Offerhaus,
Nicolaas Beetslaan 38, Baarn,

die dan ook een boekenbon ontvangt.

een radio-uitzending van zondag 19 oktober 1969

Kalender 1970

De kalender 1970 van het
Humanistisch Verbond,
nu in geheel vernieuwde
uitvoering, is verschenen.

De prijs is

f 5.75

Uw bestelling zien wij gaarne tegemoet door
storting of overschrijving van f 5,75 op post-
rekening 58 t.n.v. De Humanistische Pers
Utrecht.

In de omschrijving: Kalender 1970.

We hebben dus een soort eigen Rembrandt gecreëerd.

Ja, dat klopt. En niet alleen wij, maar ook vele generaties voor ons. Eigenlijk vanaf de achttiende eeuw is er steeds weer een nieuwe Rembrandt op komen duiken. En die heeft alle mogelijke vormen aangenomen, vormen die te maken hebben met de kunststromingen van die tijd, de romantiek, daarvoor het classicisme. In onze tijd kun je ook duidelijk ten tijde van het expressionisme een nieuw type Rembrandt zien ontstaan. Wat we op het ogenblik hebben daar durf ik niets over te zeggen, daar moeten we eerst het eind van het Rembrandtjaar voor afwachten. Maar het geeft niets, het is erg belangrijk eigenlijk dat elke generatie zijn eigen Rembrandt opbouwt.

Maar behalve die apocriefe Rembrandt, zoals we hem maar zullen noemen, is er toch wel een mogelijkheid om de echte Rembrandt te benaderen. Maar niet langs de weg die ik zoeven heb aangeduid — de psychologische weg — waarbij je dus zegt: kijk eens, hier hebben we een zelfportret van Rembrandt met Saskia op schoot. Ze zien er allebei bijzonder opgewekt uit, ze vermaken zich kennelijk — om daaruit af te leiden dat het een bijzonder gelukkig huwelijk geweest moet zijn.

Dat is wetenschappelijk niet houdbaar. Maar je kunt wel op een andere manier Rembrandt benaderen — documentair om het zo eens uit te drukken, n.l. via de geschreven bronnen, die in zijn eigen tijd over hem zijn ontstaan.

De moeilijkheden die hij had — vooral financiële moeilijkheden — hebben aanleiding gegeven tot een heleboel notariële akten en wat dies meer zij — en we weten ook nogal wat over zijn familie — en al dat soort factoren kunnen tenslotte leiden tot een beter begrip van hoe Rembrandt als maatschappelijk wezen in Amsterdam functioneerde in de zeventiende eeuw.

Hoe kon een schilder in de tijd van Rembrandt carrière maken? Je begon in die tijd als leerling bij een andere schilder — maar hoe kwam je verder?

In het algemeen zou ik daar niet op kunnen antwoorden, maar bij Rembrandt weten we het toevallig. Hij kwam na een half jaar ongeveer uit Amsterdam terug, vestigde zich in Leiden en

heeft toen blijkbaar de interesse opgewekt van Huygens, de secretaris van Frederik Hendrik. En Huygens heeft hem een aantal opdrachten bezorgd voor het stadhoudelijk hof in Den Haag. Dat was een reeks van passie-stukken die in de loop van een aantal jaren geschilderd zijn, we hebben daar wat correspondentie over, tussen Rembrandt en Huygens, met name over de betaling. En weten dan ook hoeveel hij daarvoor gekregen heeft. Dat was een bijzonder hoog bedrag voor die tijd, ik meen dat het iets van 2400 gulden was — en dat is een van de steppingstones van Rembrandt om het hoger op te zoeken. Zodra je namelijk de gunst van de soeverein hebt gekregen dan ben je, althans in zeventiende eeuwse ideeën, binnen. Dan heb je de hoogste eer behaald die je kunt krijgen, en daarmee kun je je dan ook — wat Rembrandt dan ook gedaan heeft — in Amsterdam gaan vestigen. Hij heeft toen die beroemde opdracht gekregen van de anatomische les van professor Tulp. Misschien was dat de aanleiding dat hij van Leiden naar Amsterdam verhuisde. Tulp was in die tijd één van de belangrijkste personen in Amsterdam en door die opdracht heeft Rembrandt zich meteen van een zeer grote kring van opdrachtgevers kunnen verzekeren, die hem vooral vroegen om portretten te schilderen.

Rembrandt was dus als schilder maatschappelijk geslaagd. Maar wat hield dat in: was hij daarmee in de maatschappij opgenomen, of stond hij er, zoals nu zo vaak het geval is, buiten of tegenover?

In de zeventiende eeuw was de kunstenaar een persoon die geïntegreerd was in de maatschappij. Dat wil niet zeggen dat er niet ook daar rare vogels rondliepen, maar zeker niet meer dan in andere lagen van de maatschappij in die tijd. En de kunstenaar werd — dat gaat nog terug op oude gilde-ideeën — beschouwd als een vakman, die zijn vak behoorlijk moest uitvoeren, en die daarvoor ook behoorlijk werd betaald. Daarnaast heb je natuurlijk ook wel degelijk de gedachte dat de kunstenaar een intellectueel is en die twee factoren plaatsen hem wel degelijk binnen het kader van de maatschappij en zeker niet daarbuiten.

En onze tegenwoordige ideeën over een kunstenaar die op een zolderkamertje heel arm moet zijn om grote meesterwerken te scheppen, dat idee bestond in de zeventiende eeuw helemaal niet. Dat is eigenlijk ook pas in de vorige eeuw met de bohemien en alles wat daar aan vast zit, in ons historisch beeld binnen gedrongen.

Er zijn ook veel verhalen over de miskenning van Rembrandt door zijn tijdgenoten.

Ja, die bekende verhalen, daarvan heb ik de hoop dat ze langzamerhand wel zullen verdwijnen uit het Nederlandse culturele leven. Maar het verhaal over de miskenning van de Nachtwacht is een bijzonder taaie aangelegenheid. Het gekke is echter dat die miskenning, of die legende, pas in de tweede helft van de vorige eeuw ontstaan is. Daarvoor werd de Nachtwacht geaksepteerd als een schuttersstuk, en zelfs als een heel goed schuttersstuk. Een van de oudere critici van Rembrandt die schrijft zelfs dat als je in de zaal komt waar de Nachtwacht en die andere schuttersstukken bij elkaar hangen, de Doelenzaal in Amsterdam, dat in vergelijking met de Nachtwacht de andere schuttersstukken er als kaartenblaren bij stonden.

Miskenning dat komt misschien ook nog wel tot uiting — denkt men vaak — in het feit dat de

Claudius Civilis indertijd geweigerd is door het stadhuis op de Dam. Maar waarom het geweigerd is, dat weet geen mens. En ook daaromheen zijn allerlei romantische verhalen geweven.

We weten van één keer dat Rembrandt zelf een opmerking gemaakt heeft over een omstandigheid die daar een beetje op lijkt. Hij had een bestelling gekregen van een kunstminnaar uit Sicilië. Hij had daar een schilderij naar toegestuurd en die kunstminnaar wilde graag een paar veranderingen in dat schilderij hebben. Hij stuurde het terug met een brief. Rembrandt heeft daarop geantwoord: uit uw brief en uit uw kritiek maak ik op dat er in Sicilië geen kunstkenners zijn. Met andere woorden: een knorrig antwoord van iemand die wel degelijk vindt dat wat hij maakt in orde is.

Maar voor het overige weten we eigenlijk bijzonder weinig over miskenning of erkenning van Rembrandt. Hij was dus, nou ik kan moeilijk zeggen een schilder als vele anderen, want hij werd wel degelijk hoog gewaardeerd door een aantal kenners van de historie-schilderkunst, maar dat Rembrandt bij zijn medeschilders en zijn mede-Amsterdammers beschouwd werd als de grootste schilder van zijn eeuw, dat is niet erg waarschijnlijk.

Als nu alle mythes over Rembrandt over boord zijn gegooid, wat blijft er dan voor u over?

Een heleboel en een nieuwe mythe. Tenslotte, mythes over boord gooien betekent alleen maar dat je er een paar nieuwe bij creëert.

In het Rembrandthuis in Amsterdam, daar is een tekening, een zelfportret van Rembrandt, ten voete uit, staande met de handen in de zij, gekleed in een schilderskiel, met een hoed op het hoofd en enigszins streng kijkend naar zijn eigen spiegelbeeld. En dat is voor mij de meest authentieke Rembrandt; voor mij, zeg ik er nadrukkelijk bij. Ik heb de indruk dat Rembrandt een zeer begaafd, zeg maar gerust begenadigd schilder geweest is, een vakman van de allerbeste soort, die met alle technieken die hij nodig had, gewoon kon spelen. Die verder in de dagelijkse omgang waarschijnlijk een nogal knorrig persoonlijkheid geweest is, niet erg meegaand, maar die uiteindelijk van binnen uit en met de ervaring van vele jaren in het schildersvak in staat geweest is om een oeuvre op te bouwen dat voor mij persoonlijk voor de generatie van tegenwoordig en waarschijnlijk, naar ik hoop, voor vele, vele komende generaties een spil is, misschien ook wel een spiegel is waar je in kunt kijken en waar je op verschillende ogenblikken, verschillende facetten van jezelf weer kunt ontdekken.

de gelatene

Ik open het raam en laat het najaar binnen,
Het onuitsprekelijke, het van weleer
En van altijd. Als ik één ding begeer
Is het: dit tot het laatste te beminnen.

Er was in 't leven niet heel veel te winnen.
Het deert mij niet meer. Heen is elk verweer.
Als men zich op het wereldoude zeer
Van de milliarden voor ons gaat bezinnen.

Jeugd is onrustig zijn en een verdwaasd
Hunkren naar onvergankelijke beminden,
En eenzaamheid is dan gemis en pijn.
Dat is voorbij, zoals het leven haast.
Maar in alleen zijn is nu rust te vinden,
En dan: 't had zooveel erger kunnen zijn.

J. C. Bloem

De Humanistische Stichting Socrates belegt op zondag 16 november a.s. in de Internationale School voor Wijsbegeerte te Amersfoort een algemene najaarskonferentie over

VERVREEMDING DOOR EXPERIMENT IN DE KUNST

(in het bijzonder
betreffende de moderne muziek)

Dit onderwerp zal worden ingeleid door:

De musikologe mevrouw drs. M. Marcenaro-Huygens en de komponist Jan Wisse.

De konferentie zal worden geleid door prof. dr. W. van Dooren.

De kosten van deelname bedragen f 4,— p.p. (reduktie voor kontribuanten/donateurs en studenten).

De lunch kan worden gebruikt voor f 4,75 p.p.

Inlichtingen worden gaarne verstrekt door het sekretariaat van de Stichting, Oudegracht 152 (postbus 114) Utrecht, tel. 030-24641.

Het is vijfhonderd jaar geleden, dat Erasmus, voorvechter van de verdraagzaamheid, werd geboren. In verband hiermee verscheen het boek

ERASMUS, REBEL TEGEN WIL EN DANK

Annet van Battum is er in geslaagd een boeiend en gemakkelijk leesbaar boek te schrijven; uitgeverij Moussault heeft er een prachtige uitgave van gemaakt.

Het Humanistisch Verbond heeft het initiatief tot de publikatie van dit boek genomen, in de overtuiging, dat zij dit tegenover haar leden en abonnees verplicht was.

Het is ons een genoegen u dit boek te kunnen aanbieden.

Formaat 20 x 20; omvang 144 blz.

Prijs **f 12.50**

Te bestellen door overschrijving van f 12,50 op postrekening 58 t.n.v. De Humanistische Pers - Utrecht.

Waaruit en van wie?

Wij stellen onze lezers de vraag in welke boeken de onder no. 4 t/m 6 geplaatste stukjes voorkomen en wie de schrijvers zijn of uit welk gedicht en wie de dichter is.

Oplossingen, uitsluitend op een briefkaart, moeten uiterlijk vrijdag, 31 oktober in ons bezit zijn. Op de voorzijde uw antwoorden, op de adreszijde duidelijk uw naam en adres.

Te adresseren aan:

De Humanistische Pers

Postbus 114

Utrecht.

Onder de goede oplossters worden 3 boekenbonnen van f 7,50 verloot.

Nr. 4

„Geeft u over. Gooi de geweren neer.”

Raoul keek Valencia aan.

„Schiet”, zei hij gedempt, „en probeer weg te komen. Schiet voor je uit en schiet raak”.

Dan brak het geweersalvo van beide kanten los.

Voor zich uitvurend probeerde Valencia te ontkomen naar de jungle. Hij zag hoe hij een man raakte, die rochelend achterover viel. Hij voelde hoe een kogel dichtbij hem in de grond sloeg en hijgend rende hij voort, telkens de trekker overhalend, vurend, vurend, vurend.

Maar plotseling voelde hij hoe de grond onder zijn voeten werd weggemaaid alsof een aardbeving haar openscheurde en hij viel, langzaam, scheef wegzakkend. Een sterke, gebruinde hand probeerde hem op te trekken.

„Raoul”, maar verder kwam hij niet, want alsof hij omver geduwd werd viel het lichaam van Castillo over hem heen. Een brandende pijn schoot door zijn arm, vervolgens door zijn been en opkijkend zag hij majoor Losano, die opnieuw laadde en zijn geweer op hem richtte met de koude zekerheid van de beul. Het lichaam van Castillo gleed van hem af en hij kwam naast hem liggen. Even graaide de rechterhand nog naar voren als om steun te zoeken en sloot zich dan om de linkerpols van Valencia.

Hij probeerde om overeind te komen, maar weer spuwde het geweer vuur en de pijn in zijn borst verspreidde zich over zijn gehele lichaam en bloed gulpte uit zijn mond, bloed, dat uitvloeide over de rechterhand van Raoul Castillo. Het triomfantelijke gezicht van majoor Losano verdween in een tollende wereld, die sneller en sneller om haar as heendraaide. En terwijl de schoten ophielden en het zó stil werd dat hij het rochelen in zijn eigen keel hoorde, daalde de vrede van de eeuwige slaap over hem neer, verdwenen de moeheid en de strijd in zijn binnenste en voelde zich oneindig blij in een vredige wereld waarin iedereen gelukkig was.

„Weer een smeerlap opgeruimd”, zei majoor Losano bijna vrolijk.

Nr. 5

Vortigern, zo hoorden wij al spoedig, had zich nu dagelijkse botsingen met zijn beide zonen op de hals gehaald, om te zwijgen van de woedende ontsteltenis waarmee koning Rankgonus hem was gaan bestormen nadat het nieuws van de hu-

welijkshandel hem had bereikt, waaruit hij kon opmaken dat hij het was die in werkelijkheid de prijs voor Eonix moest offeren. Vortigern bleef halsstarrig en werd enkel halsstarriger. Ik begreep zijn begeerte, ik begreep het mateloos onrecht en de hondsheid waarmee hij zich schuldig maakte jegens zijn Britten, kinderen en ahang. Ik begreep de slinkse onnatuurlijke kalmté waarmee hertog Horsa woordeloos tussen ons wandelde; ik begreep alleen de montere gelatenheid van mijn hertog en vrouw Blida niet.

Het huwelijksfeest had nog voor de winter plaats. Koning Vortigern had het geëist: zijn tweede voorwaarde was geweest de zegen van de Christengod aan de verbintenissen te hechten. Er was verzet tegen die eis gekomen van Ulbran Ulen-sneb, van Skene met de snorren en ook van de hertogszonen Aesko en Okta, maar Hengrist de onverschillige had hun bezwaren weggeveegd: „Goden zijn goden! wat weten wij en wat kennen wij? Zegen is nooit verwerpelijk, uit wiens mond ze ook komen mag!” Hertog Horsa had er op zijn duistere wijze bij gegrimlacht, maar Vortigern kreeg zijn zin.

Hengist riep mij bij zich toen er sprake van was de bruid naar haar bruidegom in Lundunwike te brengen en zei: „Wij allen gaan, maar jij vormt een lijfwacht voor Reanix; ik wens dat ze beschermd wordt en blijft tegen mogelijke Britse ontevredenheid — nu en in 't vervolg”. Ik staarde hem aan. „In het vervolg?” Hij knikte. „Je blijft haar met je mannen vergezellen waar de koning haar voortaan mee naar toe mag nemen; ik kan haar niet aan volslagen vreemden overlaten.” Ik verweerde mij met heftigheid: „Maar ik behoor tot uw gevolg?” Mijn verzet ergerde hem zichtbaar; hij zei met een snauw: „Dit is mijn wil!” en ik zag opnieuw dat onze hertogen de stam boven het hoofd begonnen te groeien.

Wij begeleidden de bruid naar Lundunwike. Koning Vortigern kwam haar halverwege tegemoet rijden op een hoog zwart paard waarvan men breidel, manen en staart versierd had. Hij hees haar voor zich op het rijdier, Reonix leende zich buigzaam en gewillig; het leek me een voorspel van het gemak waarmee de hertogsdochter zich in de schoot van deze echtgenoot zou vlijen die ouder was dan haar vader. De Friese bloedverwanten volgde in de achterhoede; overal liep volk uit om nieuwgierig te kijken; men juichte zelfs hier en daar, en bij het veer over de Tamesa was dennegroen gestrooid.

Ik en mijn lijfwachters zorgden de bruid geen ogenblik uit het oog te verliezen; ik had mezelf bovendien gezworen tot dit doel nuchter te blijven. Ik begreep van de vertoning in de Christenkerk niets, woorden noch gebaren van de priesters in het wit met zijn offerknappen, en als men mij vraagt ging het Reonix net zo.

Nr. 6

Ik ben alleen met lucht en zee,
nooit was ik meer dan dit moment:
zoozeer mijzelf, nooit zoo gedwee
heb ik mijn eindigheid herkend.

Van week tot week:

Hilversum I (radio)

Zondag 26 oktober, 9.45—10.00 uur: Mr. A. Stempels. Aandacht voor Humanitas.